

Leo Dribins

LATVIJAS MINORITĀŠU POLITIKAS HISTORIOGRĀFIJA (1920–1940 un 1990–2010)

Latvijas neatkarīgajai valstij no savas pastāvēšanas pirmajām dienām nācās risināt nacionālo minoritāšu problēmu. Neatliekami bija jārod latviešu kultūras nācijas un Latvijā esošo vēsturisko nacionālo un etnisko grupu kopdzīves noteikumi vienā valstī. Bija jāisteno nacionālās valsts apvienojošā misija zemē, kur sastapās dažādas kultūras un tradīcijas. Latvijas atbrīvošanas karā uzvaru izcīnīja latviešu nācija, kas spēja izveidot spēcīgu nacionālu armiju. Pēc šīs uzvaras Pirmajā pasaulē karā sagrautās ekonomikas atjaunošana un attīstība varēja notikt tikai ar latviešu un Latvijas nacionālo minoritāšu kopīgiem spēkiem un līdzekļiem. To varēja nodrošināt un sekmēt demokrātiskas valdības deklarēta un īstenota minoritāšu politika. Valsts minoritāšu politikā izpaūžas parlamenta, valsts prezidenta, valdības, ministriju uzskati un darbība valsts un nacionālo minoritāšu attiecību regulēšanā. Tās būtība ir valsts interešu un minoritāšu tiesību samērošana tādā līmenī, kas nodrošina vienotas nacionālas sabiedrības esamību un attīstību.

Šīs politikas rašanās, realizācija, interešu izpausmes, panākumi, pretrunas un viedokļu sadursmes zinātniski atspoguļojas vēsturnieku darbos.

Latvijas valsts politika nacionālo minoritāšu tiesību un līdzdalības jautājumā 20. gadsimta 20. gadu sākumā komentēta un vērtēta galvenokārt politiskā publicistikā. Latviski rakstošie žurnālisti kritizēja valdību par it kā pārāk piekāpīgo nostāju pret minoritāšu prasībām, savukārt vācu un krievu valodā izdotā presē valdība tika vainota minoritāšu identitātes saglabāšanas ierobežošanā un pārlietā pārvaldes homogenizācijā latviskā garā, latviešu valodas “uzspiešanā” cittautiešiem. Latviešu nacionālistu attieksmi vispildīgāk pauda Ernesta Blanka kaismīgie raksti.¹ Viņa nostāja rāda tās latviešu kultūras inteliģences daļas neapmierinātību, kas neguva vadošo vietu nacionālajā politikā un ideoloģijā. Grāmatās “Latvijas valsts pirmie gadi” (Rīga, 1923), “Nācija un valsts” (Rīga, 1924) un citās E. Blanks it kā brīdina latviešus, ka valdības liberālā politika attiecībās ar vācu, ebreju un krievu minoritātēm var beigties ar nacionālas valsts pārvēršanos par daudznacionālu valstiskumu. (Uzvarējuši karā, latvieši var zaudēt

konkurences cīņās miera laikā.) Taču E. Blanks nedeva alternatīvas politikas vīziju. Viņš bija vājš “politīķis”.

Historiogrāfiska nozīme bija 1924. gadā izdotai žurnālista Artura Krodera nelielai grāmatai “Par minoritātu autonomiju”. Tajā salīdzināta Austrumeiropas valstu etnopolitika pēc Pirmā pasaules kara, to iekļaušanās Rietumu demokrātijas principiālā konceptā par minoritāšu tiesībām un pienākumiem. A. Kroders pārliecinoši parādīja Latvijas Republikas pievienošanos šiem principiem, ar to tika nostiprināts nacionālais valstiskums. Latviešu un Latvijas nacionālo minoritāšu sadarbības veicināšana tautsaimniecības atjaunošanā un attīstīšanā aplūkota Kristapa Bahmaņa grāmatā “Uzvāra saimnieciskā cīņa”.² Tā veltīta valsts iespējai izmantot vācu un ebreju uzņēmēju un finansistu kapitālus un iniciatīvas visas Latvijas sabiedrības interesēs, arī latviešu tautas labā. Plašāk un kompetentāk šīs problēmas risinājumu līdz 1930. gadam atspoguļo tautsaimnieka Alfreda Ceihnera apjomīgais raksts “Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē” žurnālā “Economists”.³ Tur uzsvērts, ka pēc neatkarības izcīnīšanas Latvija “tautību ziņā palikusi viengabalaināka, latviskāka”.⁴ Taču ienesīgākās un sociāli augstāk vērtētās profesijās saglabājies minoritāšu pārsvars, tajās strādāja 59% ebreju, 49% vāciešu un tikai 29% latviešu, 27% krievu.⁵

A. Ceihners atzinīgi novērtē Latvijas Bankas “nacionālo kredītpolitiku”, kas pirmām kārtām palīdzēja latviešu tautības kredītņēmējiem, tā mazinot sociālo spriedzi. Taču relatīvais pārsvars vidusskolas un augstskolas izglītības iegūšanā (Latvijā un ārvalstīs) radot vāciešiem un ebrejiem lielākas spējas saimnieciskā konkurencē. A. Ceihners prognozēja, ka būs nepieciešams ļoti ilgs laiks, lai radītu iespēju līdzsvarojumu.

Latvijas nacionālās minoritātes devušas vairākus izcilus etnopolitikas pētniekus. Vispirms minēšu vācbaltiešu politiķi un žurnālistu, avīzes “*Rigasche Rundschau*” galveno redaktoru Paulu Šimani (1876–1944). Viņa galvenā atziņa bija, ka Latvijā jāveido nevis latviešu un cittautiešu kopnācija, bet gan vienotas “tautas sabiedrība”, kurā iekļautos dažādas kultūras un valodas kopības, turklāt minoritātēm būtu dotas “satversmiskas” kultūras autonomijas tiesības.⁶

P. Šimanis uzskatīja, ka nacionālajā jautājumā valsts un valdības loma jāreducē līdz neitrāla arbitra funkcijai. Tas faktiski bija ieteikums atteikties no tādas nacionālas valsts, kas garantēja vairākuma gribas īstenošanu. Jānorāda, ka P. Šimanis respektēja Latvijas neatkarību, bija demokrāts, antikomunists un antifāšists. Minoritāšu tiesībās viņš saskatīja “pašnoteikšanos” kultūras un izglītības jomā.

No Latvijas ebreju kopienas nācis izcilais minoritāšu jautājuma pētnieks jurists Morics Mincs (1903–1941). Viņš bija Latvijas Universitātes profesora Paula Minca (1868–1941) dēls un sekotājs

tiesību politikas jautājumos. Studējis tiesības Vācijā, Heidelbergas Universitātē. 1927. gadā Rīgā nāca klajā viņa doktora inaugurācijas darbs – monogrāfija “Nacionālā autonomija minoritāšu tiesību sistēmā” (vācu valodā).⁷ Grāmata veltīta Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pieredzei minoritāšu kultūras autonomijas iedibināšanā 20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē. M. Mincs domāja, ka šī autonomija vispilnīgāk tika īstenota Igaunijā, Latvijā ļoti veiksmīga bijusi minoritāšu izglītības pašpārvalde, tā radot skolu autonomijas īpašu precedentu Eiropā. Lietuvā nodibinātā ebreju eksteritoriālā politiskā autonomija nav sekmējusi mazākumtautību saprašanos ar valsti un tās pamattautu. M. Mincs kritizēja Latviju par nevēlēšanos pieņemt īpašu likumu par minoritāšu tiesībām un par atteikšanos ietvert Satversmē sadaļu par pilsoņu tiesībām. Viņš ieteica veidot lielāko minoritāšu “Vislatvijas pārstāvniecības”. Taču ar norādi, ka to politiskās aktivitātes būs veltītas tikai minoritātes identitātes nostiprināšanai un aizstāvēšanai. “Lielajā politikā” minoritātei piederīgos pilsoņus bija jāiesaista valsts kopējā politiskās dzīves organizācijā, noraidot separātismu un marginalizāciju.

Pauls Mincs uzskatīja, ka minoritāšu jautājums, kopumā skatot, ir piederīgs tiesībām, nevis politikai.⁸ Tātad tas jākorģē valsts tiesību institūcijai, nevis Iekšlietu ministrijai.

Līdz šim maz izziņāti tiesībzinātnieka Maksa Lazersona (1887–1951) publicējumi. Viņš bijis mācību spēks Latvijas Universitātē un ASV augstskolās. M. Lazersons kļuva starptautiski plaši pazīstams ar analītisku rakstu par Latvijas Satversmi.⁹ Tajā parādīts, ka minoritāšu tiesības Latvijā “nekādā ziņā” neapdraud valsts unitāro raksturu un tās koptautas vienotību. Tās nav ne teritoriālas, ne reģionālas, bet tiek akceptētas kā personālās autonomijas izpausme brīvā grupas apvienības formā, neskarot valsts teritoriālo uzbūvi un pārvaldes vienotību. “Nacionālās grupas” Latvijā radās reizē ar valsts nodibināšanu un ir šis valsts neatņemama sastāvdaļa. M. Lazersons augsti vērtēja Voldeņāra Salnā un Zigfrīda Meierovica iesniegumu Tautu Savienībai 1921. gadā un Miķeļa Valtera 1923. gadā iesniegto deklarāciju, kurā apstiprināta Latvijas gatavība garantēt minoritāšu valodu tiesības un kultūras autonomiju.¹⁰ M. Lazersons arī paskaidro, ka Latvijas minoritāšu skolu autonomija faktiski bija kultūras autonomijas realizētāja, jo autonomā minoritāšu skolu pārvalde reizē ir arī mazākumtautības kultūras tiesību pārstāve valdības struktūrā.¹¹

Taču M. Lazersons asi kritizēja Latvijas Saeimas un valdības neizlēmību minoritāšu autonomijas pilnveidošanā, neatļaujot katras mazākumtautības pārstāvjiem radīt pašu vēlētas “iekšējās pārvaldes” sabiedriskos orgānus. (To motivēja kā nesavienojamu ar nacionālās valsts pārvaldi.) Pēc M. Lazersona ieskata: Baltijas valstis ir nacionālās valstis tiktāl, ciktāl tās apvieno savus pilsoņus neatkarīgi no viņu et-

niskās izcelsmes, bet tās vairs nav nacionālvalstis, tikko sāk konstruēt valsti pēc viena nacionālā veidola.¹² Tādēļ ļoti svarīgi ir pareizi izprast un interpretēt valsts tautas jēdzienu, kas bija un ir Latvijas Satversmes viens no galvenajiem pamatelementiem. – Šīs atziņas atrodamas M. Lazersona nepublicētajā manuskriptā “Minoritāšu tiesības Baltijas valstīs”, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 5485. fondā.

Latvijas valsts 1918.–1930. gada minoritāšu politikas publicistisku kopsavilkumu devis Vācijas avīzes “*Vossische Zeitung*” ilggadējs korespondents Rīgā Bernhards Lamejs (*Lamey*) savā grāmatā “Mazākumtautības Latvijā”.¹³ To caurvij atziņa, ka valsts nepieder nevienai nācijai, bet tā pieder šīs valsts kopējai tautai. Savu piederību tautībai brīvi nosaka katrs pilsonis.

B. Lameja grāmata iepazīstina lasītāju (vācu valodā) ar visu Latvijas valsts rašanās un tiesiskās attīstības vēsturi (līdz 1931. gadam), pierāda tās demokrātismu un konstruktīvismu. Tur secināts, ka Latvijas minoritāšu tiesības devušas vairāk pozitīvisma nekā kadastrā reglamentētās minoritāšu tiesības Igaunijā.¹⁴ Viņš citē Latvijas ārlietu ministra Antona Baloža vārdus Tautu Savienības sēdē 1929. gada 10. septembrī: Latvija darījusi visu iespējamo, lai tās politika nodrošinātu iekšēju sociālu un nacionālu mieru.¹⁵ Grāmatas nobeigumā B. Lamejs gan atzīst: Latvija nebūt nebija minoritāšu paradīze, “ja mēs akcentētu tikai negatīvo, tad būtu jāpāriet no literārās valodas uz ielas žargonu”. Latvija, pārvarot etniskās pretrunas, izveidoja savstarpējās iecietības un sadarbības gaisotni. Tas esot bijis veiksmīgs “menedžments”.¹⁶

Latvijas minoritāšu politikas atsevišķi aspekti skarti arī Marģera Skujenieka 1930. gadā izdotajā grāmatā “Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā”. Tur parādīts, ka neatkarīgā republika pārtrauca latviešu plašo izceļošanu uz ārvalstīm un delatviskošanas asimilāciju, kas mazināja latviešu īpatsvaru: Rīgā pārvācojoties, bet Latgalē pārejot krievu, poļu un baltkrievu tautās. 1925. gadā latviešu daļa Latvijā salīdzinājumā ar 1897. gadu palielinājās no 68,3% līdz 73,4%. Taču turpmāk šī demogrāfiskā izaugsme saruka, un 1925.–1930. gadā krievu skaits Latvijā palielinājās par 55 240 cilvēkiem, bet latviešu – tikai par 40 831.¹⁷ Latgalē notika baltkrievu pārpoļošana un pārkrievošana, ko veicināja katoļu un pareizticīgo baznīcas. Tas aizkavēja arī Latgales integrēšanos ar Latvijas nacionālo valsti.

Par 20. gadsimta 30. gadu demogrāfiskām pārmaiņām stāsta igauņu izcelsmes vācbaltieša Herberta Pērna (*Pärn*) publikācijas. Viņš uzskatīja, ka M. Skujenieka valdības nacionālistiskā politika, ko vēlāk turpināja K. Ulmaņa autoritārā valdība, veicināja minoritātēm piederīgo cittautiešu – īpaši vāciešu asimilēšanos latviešos. Šis faktors 30. gados esot devis 50 000 mazākumtautību cilvēku pāreju latviešos.¹⁸ To nevar noliegt, taču latvietībā pārgāja galvenokārt tie, kuru vecāki vai vecvecāki savā laikā, apstākļu spiesti, atstāja latviešu dzimtas un

ieplūda vācbaltiešu sabiedrībā. Notika atgriešanās pie savām etniskajām saknēm.

Latvijas valsts etnopolitiku, latviešu un nacionālo minoritāšu attiecības pasaules lielās saimnieciskās krīzes gados analizēja Miķelis Valters 1933. gadā iznākušajā grāmatā “No sabrukuma uz pilnveidotu saimniecību”. Viņaprāt, krīzes gados valdības regulējošā loma samazinājās: latviešu uzņēmēji, zaudējuši kredītu iespēju un nespējot segt kredītu samaksu, sašaurināja uzņēmējdarbību, bet ebreju un vācu īpašnieki nebija tik atkarīgi no valsts bankas kredītiem. Tādēļ bankrotējošo latviešu nami lielā skaitā pārgāja cittautiešu īpašumā. Latviešu “pirmbūtnējais kapitālisms [...] dibināts uz viegli sasniedzamu kredītu, ko vilka vieglām rokām no Latvijas Bankas, bija mūsu nelaime” (383. lpp.). M. Valters ieteica dibināt lielus valsts kopīpašumus, kas būtu latviešu saimnieciskās darbības galvenais garants.

Pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma autoritārā vara stingri cenzēja zinātniskās publikācijas par Latvijas minoritāšu politiku. Faktiski tika atļauts tikai valdības viedokļa izklāsts, un tas formulēja pamatuzdevumu – politiski sakļaut minoritātes ap latviešu valstsnāciju un tā stiprināt valsts nacionālo vienotību. Šī “kurša” aprīsis iezīmēja M. Skujenieka radioruna 1934. gada 23. maijā, kura, pārstrādāta par rakstu, tika publicēta žurnāla “Aizsargs” 1934. gada 11. un 12. numurā. Valdības ierēdņi gatavoja publikācijas presē, kurās optimistiski vērtēja valsts un minoritāšu attiecību nākotni “vadonības un valstsnacionālisma” ideoloģijas paradigmā. Galma rakstītājs Nordikus 1938. gada 15. janvārī “Jaunākajās Ziņās” publicē īsu apceri “Latvijā vairs nav minoritātu problēmas”, bet jau 9. februārī nāk klajā šīs avīzes redakcijas raksts “Puse Latvijas minoritātu – etnogrāfiski latvieši”, kurā atbildīgais redaktors Pēteris Blaus (!) izklāsta dzejnieka Viktora Eglīša ulmanisko prognozi par 250 tūkstošu pilsoņu – vāciešu, poļu u.c. drīzu ieplūšanu latvietībā; palikšot tikai divas minoritātes – krievu un ebreju. Tā bija sabiedrības maldināšana. Jau sākot ar 1939. gada rudeni, parādījās minoritāšu problēmas skarbie vaibsti.

Jāpiezīmē, ka pēdējā nozīmīgā publikācija par Latvijas vācbaltiešu minoritāti nāca klajā Rīgā 1939. gadā. Tā bija Hansa fon Rimšas monogrāfija “Latvijas valstiskā tapšana un Baltijas vācietība”.¹⁹ Tajā periods no 1918. līdz 1939. gadam raksturots kā nemitīga latviešu un vācbaltiešu konfrontācija par tēmu – “kam pieder pirmtiesības uz šo dzimteni”. Hitleris un Staļins atņēma tās abām strīdīgajām pusēm.

Pēc Latvijas neatkarīgās valsts sagrāves PSRS okupācijas režīms aizliedza jebkuru kaut cik objektīvu atskatu uz Latvijas etnopolitikas vēsturi. To centās noslicināt netīrā melu ūdenī.

Nacistiskajā Vācijā un nacistu okupētajā Latvijā vācbaltiešu un citu minoritāšu tēma bija izsvītota no “atļaujamo” rakstu saraksta. Reinharda Vitrama grāmatā “Baltijas jūras zemju Līvlandes, Estlandes un

Kūrlandes vēsture” Latvijas un Igaunijas neatkarīgās valstis figurēja kā pārejošas epizodes vācu iedibinātās Livonijas vēsturiskajā likteņgaitā, kura galu galā novedusi pie sakļaušanās ar Ādolfu Hitlera Lielvāciju. Šajā skatījumā “minoritātes” bija latvieši un igauņi.²⁰

Pirmie objektīvie secinājumi par Latvijas minoritāšu politiku 1918.–1940. gadā lasāmi izcilā latviešu vēsturnieka, ASV zinātnieka Edgara Andersona grāmatā “Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika” (I–II, Stokholma, 1982–1984). Tās autors izpētījis tūkstošiem informāciju un dokumentu. Viņš atzīst, ka Latvijas brīvvalsti latviešiem sava vadošā loma bija jādala ar ietekmīgām vācbaltiešu un ebreju minoritātēm, kuru īpašumā atradās ievērojama un dažkārt dominējoša tautsaimniecības daļa (tirdzniecībā, rūpniecībā u.c.).

Ideāls stāvoklis būtu bijis, ja “latvieši ar minoritātēm kopīgiem spēkiem un zināšanām celtu jauno Latviju [...] Diemžēl maz bija latvieši, kas bija gatavi aizmirst pagātņi un dalīties pārvaldē ar sveštautiešiem, un vēl mazāk bija sveštautiešu, kas bija gatavi godīgi un draudzīgi dalīties ar latviešiem un kopīgi strādāt.”²¹ Latvijas Republikai tās demokrātiskās pārvaldes laikā neizdevās izveidot visu tautību savstarpējo līdzdalību.

Īpaši nozīmīga ir tā E. Andersona pētījuma daļa, kas veltīta Latvijas valsts un vācbaltiešu attiecību kopskatam. – Ja neiejauktos nacistiskā Vācija, šīs attiecības varēja kļūt par sadarbības pamatu. Nacistu Trešā reiha ideoloģijas invāzija un politiskais spiediens atrāva vācbaltiešus no Latvijas valsts. Viņu kopums zaudēja minoritātes nozīmi un kļuva par nacistu impērijas piedēkli, kas pildīja Ā. Hitlera partijas gribas lēmumus.²² E. Andersons uzskatīja, ka K. Ulmaņa valdība redzēja šo iejaukšanos Latvijas iekšējā dzīvē, saskatīja tajā agresijas draudus, “bet nevarēja pārāk atklāti reaģēt, lai neriskētu ar varbūtēju eksploziju Latvijas un Vācijas attiecībās.”²³ Reālā ārpolitiskā situācija, kad Latvijas neatkarībai nebija neviens varens ārvalstisks garants, noteica arī valsts nespēju pašai brīvi vienoties ar savām minoritātēm.

Latvijas valsts minoritāšu politikas 1918.–1940. gada pieredzes pētīšana Latvijā atjaunojās 1989.–1990. gadā, kad aktuāla kļuva šīs pieredzes izmantošana pēc padomju okupācijas sagrāves. Gandrīz vienlaikus nāca klajā Valda Blūzmas raksts “Ieskats nacionālā jautājumā Latvijas Republikā 1920–1940”²⁴ un Aivara Straumes raksts “Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920–1940)”²⁵ V. Blūzma pozitīvi vērtē Latvijas etnopolitiku līdz 1930. gadam, kas tuvināja minoritātes Latvijas valstij.

A. Straume uzskata, ka parlamentārās demokrātijas gados valstij nākas pildīt arbitra lomu ne tikai starp sociālajiem slāņiem, bet arī starp etniskajām grupām. Sevišķi sekmīga bijusi valsts ietekme izglītības un kultūras jautājumos. Republikā veidojies starpnacionālo attiecību regulēšanas mehānisms. Šo pieredzi A. Straume iesaka izmantot

un norāda, ka lielais cittautiešu daudzums, kuri te ienāca padomju okupācijas gados, nav nepārvarams šķērslis, jo puse cittautiešu šeit dzimusi, bet trešdaļai ir vairāku paaudžu priekštecība Latvijā.²⁶

Turpmākie pētījumi gāja tādu pašu atziņu pēdās. Sevišķi plašu izpēti Latvijā sāka no 1992. gada, kad jau bija pilnībā atgūta valsts neatkarība. Šajā procesā iniciators bija Latvijas Zinātņu akadēmijas, vēlāk Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs (vadītājs Elmārs Vēbers). Tā pētnieki izvirzīja uzdevumu izziņāt Latvijas etnisko minoritāšu vēsturi un parādīt neatkarīgās valsts faktora izšķirošo nozīmi latviešu un Latvijas cittautiešu apvienošanā vienā valsts sabiedrībā. Ilga Apine izpētīja baltkrievu un krievu minoritātes vēsturi, Vladislavs Volkovs – krievu, Arnolds Podmazovs – krievu vecticībnieku, Leo Dribins – ukraiņu un ebreju, arī vācbaltiešu kopienas vēsturi (līdzautorībā ar Ojāru Spārīti), Raimonds Cerūzis – vācbaltiešu faktoru 1918.–1939. gadā, Helēna Šimkuva – vācbaltiešu izglītības vēsturi, Ēriks Jēkabsons – Latvijas poļu, lietuviešu un ukraiņu vēsturi utt. Tas ļāva 1998. gadā sagatavot mācību līdzekli skolām “Mazākumtautību vēsture Latvijā” un 2007. gadā – tās paplašinātu, aktualizētu variantu “Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne”.²⁷ Jāpiezīmē, ka līdz 1988. gadam Latvijā un ārvalstīs visvairāk publikāciju bija par vācbaltiešu minoritāti, bet, sākot ar 1990. gadu, visplašāk atspoguļota Latvijas ebreju kopienas vēsture. Tās izstrādē lielu ieguldījumu devuši vēsturnieki Aivars Stranga, Josifs Šteimans, Boriss Volkovičs u.c. Latviski pārtulkotas arī Izraēlas vēsturnieku Mendela Bobes un Dova Levina grāmatas.²⁸

Latvijas 1918.–1940. gada minoritāšu politikas kopskatījumu konceptīvā apskatā sniedz Latvijas vēstures institūtā sagatavotā darba “20. gadsimta Latvijas vēsture” otrā daļa, kurai dots nosaukums “Neatkarīgā valsts 1918–1940”, kas nāca klajā Rīgā 2003. gadā (atbildīgais redaktors Valdis Bērziņš). Grāmatas 5. nodaļa “Nacionālās attiecības” (autori: Helēna Šimkuva, Vita Zelče, Ēriks Jēkabsons) rāda, ka kopumā minoritātes pret Latvijas valsti bija lojālas, bet konfrontatīvu noskaņojumu radīja daudzu valodu lietojums sabiedriskā dzīvē, minoritāšu lielā ietekme ekonomikā, latvieši uzskatīja minoritāšu kultūras autonomiju par “pārmērīgu”, asi reaģēja pret vācu un poļu separātisma tieksmēm. Šāda situācija neveicināja politiskās nācijas izveidi Latvijā.²⁹

Uz Latvijas valsts un minoritāšu attiecību plašās izpētes pamata tapušas arī pēdējā laika publikācijas, kas salīdzina Latvijas valsts minoritāšu politiku 1918.–1940. gadā un 1990.–2010. gadā.

Šo tēmu plašā zinātniskā publicistikā pirmā prezentēja LZA korespondētājlocekle Ilga Apine savā referātā 1994. gada martā Rīgā notikušajā starptautiskajā konferencē “Demokrātija un etnopolitika”. Tas

ievietots 1995. gadā Rīgā izdotajā rakstu krājumā “Nacionālā politika Baltijas valstīs” (66.–83. lpp.). Tur norādītas galvenās jaunās situācijas atšķirības. – Latvijā tolaik dzīvoja vairāk nekā miljons cittautiešu (0,5 miljoni 1935. gadā). No tiem tikai trešdaļa bija pilsoņi. Vairāk nekā 80% cittautiešu vienojās ap krievu minoritāti. Tā pretendēja uz otrās valstiskās kopienas stāvokli. Atšķirībā no 20. gadsimta 20. gadiem, kad valsti un minoritātes vienoja kultūras autonomija, jaunajā situācijā pozitīvu sadzīvi varēja nodrošināt tikai minoritāšu integrācija valsts sabiedrībā. Turklāt Latvijai nebija jārada sava integrācijas forma. To rādīja Eiropas demokrātija, Eiropas Padome, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija.

Vēl noteiktāk un konkrētāk šo ceļu uzsvēra Elmārs Vēbers grāmatā “Latvijas valsts un etniskās minoritātes” (Rīga, 1997). Viņaprāt, bija jānošķir tradicionālās un imigrantu minoritātes, valstij vispirms vajadzēja balstīties uz pirmajām. Latviešu un cittautiešu politiskā apvienošanās varēja notikt, tikai nostiprinot valsts nacionālo raksturu, valstsnācija varēja kļūt arī par politisko nāciju, kas apvieno visus Latvijai lojālos un patriotiskos cilvēkus. Etniskie ietvari tam bija nepietiekami, pārāk šauri. Par vienojošo kultūras vērtību varēja kļūt kopīgas tēvzemes ideja. E. Vēbera pārliecība bija, ka “multikulturālisms kā valsts politikas princips Latvijai nav pieņemams”. Viņš pieļāva tā īstenošanos tikai Latgalē.³⁰ Tātad minoritātem jāatver iespēja ienākt jaunas, agrāk nebijušas “valsts nācijas” sastāvā.

Ļoti pozitīva loma jaunas minoritāšu politikas veidošanā bija 2001. gada 16. novembrī notikušai zinātniskai konferencei “Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001”, kuras materiāli tika apkopoti grāmatā ar tādu pašu nosaukumu, ko izdeva Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds tajā pašā 2001. gadā. Par etniskām minoritātēm rakstīja Leo Dribins (307.–329. lpp.), akcentējot valodas problēmas atšķirības, jo okupācijas, sovetizācijas un rusifikācijas procesā visvairāk “denacionalizētas” tika Latvijas tradicionālās minoritātes. Viņu vairākums vairs neprata savu valodu un sliktāk nekā pirms 1940. gada runāja un rakstīja latviski. Šāds stāvoklis radīja rusifikācijas seku turpinājumu pēc 1991. gada. Parādījās divkopienu sabiedrības attīstības tendence. Valsts minoritāšu politikai bija jāaptur šī negācija. Tādēļ vajadzēja ļoti stimulēt latviešu valodas iemācīšanu, krievvalodīgo skolu pārvēršanu par bilingvālām mācību iestādēm.

Ilga Apine savā referātā un rakstā “Vai iespējama LR nacionālās politikas (1920–1934) atkārtošana mūsdienās?”³¹ atzīst, ka pēc 1944. gada Latvijā radusies cita krieviska sabiedrība, kura pēc 1991. gada reprezentējās kā minoritāte. Ja agrāk 75% krievu dzīvoja Latgalē, tikai 14% Rīgā un 90% bija dzimuši Latvijā, tad atjaunotajā Latvijas Republikā, kopumā skatot, viņi bija lielpilsētu iedzīvotāji, vairumā

pēckara ieceļotāji, turklāt daudzi nāca no padomju laiku ierēdniecības, bija stipri ideoloģizēti PSKP paradigmās. Agrākā krievu kopiena it kā bija noslikusi šajā padomju cilvēku masā. Taču autore pārliecinājusies, ka krieviskā nacionālā kultūras tradīcija nav zudusi, to atdzīvināja atjaunoto krievu kultūras biedrību aktīvistī. Krievu sabiedrībā lēni, bet noteikti esot vērojama attālināšanās no postpadomju Krievijas. Latvijai jāveicina savu krievu eiropēizācija.

Latvijas valsts minoritāšu politikas pieredzes salīdzinājums ar citu Eiropas demokrātisko valstu pieredzi sniegts L. Dribina grāmatās "Eiropas valstu minoritāšu tiesības. Vēsturisks apskats" (Rīga, 1998) un "Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas" (Rīga, 2004).

Svarīgs vēstures avots ir 1999. gadā zinātnieku izveidotā Latvijas sabiedrības integrācijas koncepcija, kas deva konstruktīvu risinājuma projektu gan nacionālo minoritāšu, gan pēckara ieceļotāju iekļaušanai valsts dzīvē un Latvijas kopējā nacionālā kultūras telpā.³² Taču pēc 2004. gada integratīvā skatījuma pozitīvā nozīme sāka mazināties.

Valdības integrācijas politikas grūtības parāda LU Filozofijas un socioloģijas institūta rakstu krājums "Pretestība sabiedrības integrācijai. Cēloņi un sekas" (Rīga, 2007). Tajā ievietots LZA korespondētājlocekles Ilgas Apines raksts "Etnopolitikas analīze" (19.–43. lpp.), kurā secināts, ka 90. gadu otrās puses liberalizācijas tendence, ko veicināja valdības politika, ir apstākusi. Latvijā nav notikusi "etniskās demokrātijas" pāreja uz "plurālistisko demokrātiju". Autore vairo valdošās elites konservatīvismu, kas atsvešina latviešus un cittautiešus, ne tikai nepilsoņus, bet arī nacionālo minoritāšu ļaudis (35.–38. lpp.). Filozofijas un socioloģijas institūta sagatavotajā rakstu krājumā "Sabiedrības integrācijas tendences un prettendences" (Rīga, 2008) I. Apine rakstā "Latvijas etnopolitikas attīstība neatkarības gados" (9.–17. lpp.) konstatē latviešu un austrumslāvu tautību pretējo viedokļu paplašināšanos, krievu partiju, organizāciju un preses alianses izveidošanos (13. lpp.). Latvijas valdībai arvien vairāk jārēķinās tikai ar latviešu un mazāko minoritāšu atbalstu.

Vispilnīgāk Latvijas valdības integrācijas politikas veiksmes un neveiksmes atspoguļotas LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta rakstu krājumā "Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?" (Nila Muižnieka redakcijā, Rīga, 2010). No tur teiktā var secināt, ka integrācija vēl nav notikusi. Aivars Tabuns to pasaka skaidri: "Etniskās attiecības pēdējo desmit gadu laikā ir nedaudz uzlabojušās, tomēr šo procesu apgrūtina daudzu cilvēku distancēšanās un aizspriedumi pret cittautiešiem, turklāt latviešiem tas konstatējams biežāk nekā cittautiešiem" (262. lpp.). Cilvēki izjūt bažas par savas valodas un kultūras identitātes pakāpenisku izzušanu. Valdība nespēj šīs bažas mazināt.

Turklāt pēdējo gadu pētījumos arvien retāk raksta par nacionālām minoritātēm. Paliek tikai latvieši un “krievvalodīgā lingvistiskā kopiena”. Tas nav tā! Tas ir politiķu skatījums.

Jāatgriežas pie tādas politikas, kas akcentētu nacionālo minoritāšu pozitīvo lomu.

ATSAUCES

- ¹ Par to sk. grāmatā: *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940. Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori. – Rīga, 1997. – 143.–145. lpp. u.c.
- ² *Bachmanis K.* Uzvara saimnieciskā cīņā. Nacionāli-ekonomisks un politisks apcerējums. – Rīga, 1923.
- ³ Sk.: *Ekonomists: Tautsaimniecība un tehnika.* – 1930. – Nr. 8. – 321.–329. lpp.
- ⁴ Turpat. – 321. lpp.
- ⁵ Turpat. – 324. lpp.
- ⁶ *Schiemann P.* Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft // Nation und Staat. – 1927/28. – Bd. 1; *Šīmanis P.* Eiropas problēma. Rakstu izlase. – Rīga, 1999. – 61.–88. lpp.
- ⁷ *Mintz M.* Die nationale Autonomie im System des Minderheitenrechts. Unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in den baltischen Randstaaten. – Rīga, 1927.
- ⁸ *Мици П.* Проблемы меньшинства в Латвии // Сегодня. – 1929. – 29 сент.
- ⁹ *Laserson M.* Das Verfassungsrecht Lettlands // Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Bd. XII, 1923/24. – Tübingen.
- ¹⁰ Turpat. – 263. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 264. lpp.
- ¹² *Laserson M.* Das Minoritätenrecht der baltischen Staaten. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 5485. fonds, 1. apraksts, 4387. lieta, 70. lapa.
- ¹³ *Lamey B.* Die Minderheiten in Lettland. Eine Darstellung. – Rīga; Berlin, 1931.
- ¹⁴ Turpat. – 37. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 39. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 63. lpp.
- ¹⁷ *Skujēniēks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. – Rīga, 1930. – 133., 134. lpp.
- ¹⁸ *Pärn H.* Geburtenüberschuss und Volkstumzunahme in der Bevölkerung Lettlands // Baltische Monatshefte. – 1937. – H. 3. – S. 141–148.
- ¹⁹ *Rimscha H.* Die Staatswerdung Lettlands und das Baltische Deutschtum. – Rīga, 1939.
- ²⁰ *Wittram G.* Geschichte der Ostseelände Livland, Estland, Kurland. – München; Berlin, 1945.
- ²¹ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II. – Stokholma, 1984. – 531. lpp.

- ²² Sk.: *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. I. – Stokholma, 1982. – 460.–463. lpp.
- ²³ Turpat. – 463. lpp.
- ²⁴ Sk.: Latvijas likteņgadi. IV. – Rīga, 1990. – 53.–78. lpp.
- ²⁵ Sk.: Pretstatu cīņā. Latvija 1917–1950. – Rīga, 1990. – 159.–175. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 175. lpp.
- ²⁷ Par Latvijas mazākumtautību vēstures pētniecību un tās rezultātiem sk.: *Dribins L.* Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija. II daļa. Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija atjaunotajā Latvijas Republikā 1990.–2008. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 2. – 95.–117. lpp.
- ²⁸ Šo darbu uzskaiti sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 3. – 138. lpp.; 2009. – Nr. 2. – 113.–116. lpp.
- ²⁹ 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 305.–317. lpp.
- ³⁰ *Vēbers E.* Latvijas valsts un etniskās minoritātes. – Rīga, 1997. – 81. lpp.
- ³¹ Sk.: Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001. – Rīga, 2001. – 330.–334. lpp.
- ³² Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programmas koncepcija. – Rīga, 1999.

Leo Dribins

DIE HISTORIOGRAPHIE DER MINDERHEITENPOLITIK LETTLANDS (1920–1940 UND 1990–2010)

Zusammenfassung

Lettland gehört zu den Neustaaten Europas, die ihren Staatlichkeit nach dem Muster der Nationalstaaten ausgebaut haben. Aber im ethnischen und kulturellen Sinne ist die Republik Lettland ein Nationalitätenstaat gewesen. Das Hauptproblem ist in der Bestimmung des Staatsvolkes bestanden. Nach dem Befreiungskrieg (1918–1920) haben viele Historiker und Politiker dieses Problem in der Geschichtsschreibung erörtert und mehrere Visionen vorgestellt.

In der Periode der parlamentarären Demokratie (1920–1934) wurde die nationalistische Lettischerichtung in Büchern und Artikeln von Ernests Blanks, Alfreds Ceihners, Mārgers Skujenieks u. a. verteidigt. Sie forderten die Regierung den nationalliberalen Kurs zu ändern und die Begrenzungen der Minderheitenrechte zu Gunsten der lettischen Staatsnation durchzuführen.

Im Gegenteil haben Arturs Kroders, Kristaps Bachmanis, Miķelis Valters u. a. eine gesamt-nationale überethnische Zusammenarbeit gefördert. Die deutschen Verfasser Paul Schiemann und Bernhard Lamey lobten Lettlands Schul- und Kulturautonomie als die beste Variante der

Minderheitenpolitik in Europa, als einer beiseitiger Kompromiss zwischen Staat und Minderheiten. Die Rechtswissenschaftler Moris Mintz und Max Laserson haben die Regierung Lettlands aufgefordert, einen Garantiengesetz anzunehmen und dadurch die konstitutionelle Basis dem Minderheitenschutz zu geben.

Nach dem Staatsstreich von 15. Mai 1934 hat die autoritäre Regierung von Kārlis Ulmanis die Rechte der Minderheiten gekürzt und die Assimiliationspolitik begonnen. Doch wurden intolerante und rassistische Vorschläge der Ultrarechten abgelehnt und Publikationen solcher Art – verboten.

Nach dem Zweiten Weltkrieg hat die sowjetische Okkupationsmacht das Thema “Minderheitenpolitik” völlig ausgestrichen. Nur in den USA könnte der lettische Exilhistoriker Edgars Andersons einige Notizen zu diesem Thema verbreiten.

Nach der Wiederherstellung des lettländischen Nationalstaates haben viele Forscher und Publizisten die historische Erfahrungen Lettlands in der Zeitperiode bis 1940 analysiert. Die Professorin Ilga Apine hat den Unterschied zwischen die Zeitspannen 1920–1940 und 1990–2010 in der Ethnopolitik der Regierung deutlich erspiegelt: heutzutage besteht das Nationalitätenproblem nicht nur in der Minderheitenfrage, das Hauptakzent ist auf die Beziehungen des Staates und der Nachkriegseinwanderer aus der ehemaligen UdSSR übergegangen. Forscher Elmars Vebers proponiert eine neue Staatsnation aller Bürger und wendet sich scharf gegen multikulturelle Lösungen aus.

Als Kern der Minderheiten- und Immigrationspolitik der Regierung Lettlands soll eine neue Integrationskonzeption dienen, die jetzt in zweiter Fassung vorbereitet wird.

Iesniegts 22.07.2011.